

N. Lytvynchuk, A. Rymarchuk

**STRESS RESISTANCE AND COPING STRATEGIES OF STUDENTS
UNDER THE MARTIAL LAW**

Abstract

*The article is devoted to the problem of students' stress resistance and their choice of coping strategies. **The aim of study** was determining the relationship between coping strategies and stress resistance of students in the conditions of martial law.*

***Methods** of analysis, systematization and generalization of theoretical material were used to solve the stated problem. The following **methods** were used in the empirical study: a questionnaire to determine stress resistance (N.V. Kirsheva, N.V. Ryabchykova); the "Coping Test" method (R. Lazarus); methods of mathematical statistics: Spearman's correlation.*

The article analyzes the concepts of "stress resistance", "coping strategies", "types of coping strategies". During the study, the problems and difficulties that students have during the educational process were considered and summarized. Stress factors that affect students during martial law are mentioned. The psychological conditions for the development of individual stress resistance are defined, namely: self-regulation, adequate self-esteem, optimism, high motivation for professional activity, low level of personal anxiety, internal locus of control, as well as effective application of coping strategies.

***The results.** The level of stress resistance and the main coping strategies used by students in the conditions of martial law have been found out. The results of the stress resistance study showed that half of the respondents (50%) have a high level of stress resistance; 45% of respondents have an average level of stress resistance; a low level of stress resistance was found in only 5% of respondents.*

It is noted that more than half of the respondents have an average level of coping strategies. There was clarified the most frequent use of such coping strategies by students as: "Escape/avoidance" (60%), "Search for social support" (55%), "Positive reappraisal" (55%), "Self-control" (52%).

***Conclusions.** According to the studying results, the relationship between coping strategies and students stress resistance was ascertained. With the help of correlation analysis, it was determined the presence of significant direct relationships with the scale "Acceptance of responsibility" ($r=0.5178$, at $p\leq 0.01$) and "Confrontation" ($r=0.4338$, at $p\leq 0.01$), as well as an inverse relationship with the coping strategy "Escape/avoidance" ($r=-0.4226$, at $p\leq 0.01$).*

***Keywords:** martial law; coping strategies; stress resistance; students.*

DOI <https://doi.org/10.18372/2411-264X.24.19253>

УДК 159.9.019.4 (045)

Е. Лузік, В. Семиченко, К. Артюшина

**НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ В МЕТОДОЛОГІЧНОМУ І МЕТОДИЧНОМУ РАКУРСАХ
АНАЛІЗУ: СУБ'ЄКТИВНИЙ І ОБ'ЄКТИВНИЙ ВИМІРИ**

Резюме

*Стаття присвячена проблемі визначення стратегій поведінки особистості в ситуаціях невизначеності. **Метою дослідження** були аналіз і окреслення перспектив подальшого поглиблення методологічних основ та методичної бази вирішення в психології проблеми невизначеності, розкриття особливостей їх проєкції на діяльність закладів вищої освіти як специфічних систем.*

Дослідження ґрунтується на використанні методі: теоретичного аналізу, порівняння та узагальнення, теоретичного моделювання, спостереження, опитування.

В ході дослідження було обґрунтовано доцільність розгляду поведінки людини в складних життєвих умовах за двома стратегіями: системної, яка відображує схильність людини діяти в умовах стабільності, упорядкованості, наявності чітких орієнтирів, і синергетичної стратегію, яка базується на готовності приймати оптимальні рішення і здійснювати ефективні дії в умовах невизначеності. На підставі проведеного теоретичного аналізу визначено основні характеристики цих стратегій, доведено їх органічну пов'язаність з такими психологічними

характеристиками особистості, як інтолерантність (при зорієнтованості на системну стратегію) і толерантність (при синергетичній стратегії) до невизначеності. Проаналізовано діагностичну базу виявлення показників толерантності/інтолерантності, яка на сьогодні склалась в психології.

Результати дослідження підтвердили доцільність використання двох видів стратегій для виявлення особливостей поведінки людини в ситуаціях невизначеності. На основі вихідної теоретичної моделі, що базується на принципі полярності, індивідуальні показники толерантності і інтолерантності розглядаються не як якісно відокремлені і відносно незалежні психологічні характеристики людини, а як певне їх співвідношення на континуумі потенційно можливих значень. Розширено набір конструктів, які можуть бути залучені для діагностики схильності людини до певної стратегії, здійснено їх диференціацію за шкалами. На конкретному прикладі показано, які емпіричні показники можуть бути отримані в прикладному дослідженні, яким чином може здійснюватись їх інтерпретація.

За результатами дослідження сформульовано висновки про сутність і особливості системної і синергетичної стратегії поведінки в ситуаціях невизначеності, доцільність введення цих понять в науковий тезаурус, потенційні можливості використання відповідної тематики наукових досліджень і запропонованої діагностичної методики при вивченні психологічних проблем вищої школи, інших соціальних систем.

Ключові слова: невизначеність як органічна ознака життя сучасної людини; толерантність/інтолерантність до невизначеності; системна і синергетична стратегії поведінки в ситуаціях; методи діагностики толерантності до невизначеності.

Вступ. Сучасний світ вже давно перестав сприймається людством як стабільний, чітко визначений, лінійно детермінований. Все більше доказів того, що його основними характеристиками слід вважати мінливість, варіативність, непередбачуваність; ймовірнісний характер зв'язків між його окремими складовими, що на методологічному рівні обумовлює необхідність виділення і усвідомлення тих базових принципів, на яких може базуватись світосприйняття сучасної людини.

Так, методологія системного підходу, яка базується на принципі відносної стабільності, зорієнтована на розгляд закономірностей виникнення і функціонування складних, інтегрованих об'єктів; розробку способів керування ними; визначення особливостей інтеграції людини у різні системи її життєдіяльності; принципів і засобів утримання їх стабільності. Сьогодні цей підхід помітно поступився підходу синергетичному, який розглядає процеси виникнення, функціонування і розвитку нестабільних, мінливих систем,

Між цими двома підходами існують принципові відмінності. Так, діяльність стабільних систем чітко піддається процедурам планування, прогнозування, інтегрування; просуванню від виникнення до максимальної узгодженості її частин. Синергетична парадигма розглядає процеси виникнення і функціонування систем, здатних до самоорганізації, які характеризуються неперервною мінливістю як окремих їх складових, так і в цілому самої системи. Існування таких систем може характеризуватись через ряд якісних проривів і стрибків у розвитку, важлива роль в яких відводиться випадку. Відбувається неочікуване і стрибкоподібне долання інертності, що забезпечуватиме вихід системи на більш високий рівень.

Тобто, процес розвитку систем може розглядається в дихотомії двох основних стратегій:

– стратегії прагнення до визначеності як гаранта безпечного, стабільного, еволюційного розвитку;

– стратегії орієнтації на невизначеність як гаранта ризикового, мінливого, революційного розвитку. З об'єктивної точки зору кожна з цих стратегій має як свої переваги, так і обмеження.

Зорієнтованість на стабільну систему забезпечує можливість виявлення дієвих законів і закономірностей, виходячи з яких можна отримувати гарантовані результати, нівелювати ризик прийняття деструктивних рішень; можливість чітко визначати напрями впливу. Водночас, це вимагає наявності всієї необхідної вихідної інформації, врахування багатьох змінних, контролю за взаємодією окремих елементів, упорядкування ієрархічних відносин між окремими рівнями. Зорієнтованість на нестабільність, нерегульованість дозволяє, у випадку прийняття доцільних рішень, отримати більш суттєвий ефект, створити умови для подальшого, більш ефективного розвитку системи на основі новацій. У той же час, в таких системах вище рівень ризику, потенційна можливість переходу від прогресу до регресу, що може приймати незворотній

ПСИХОЛОГІЯ

характер, при якому сама система може зникнути як явище, на уламках чого виникне необхідність будувати нову систему.

Метою дослідження були аналіз і визначення перспектив подальшого поглиблення методологічних основ та методичної бази вирішення в психології проблеми невизначеності, розкриття особливостей їх проекції на діяльність закладів вищої освіти як специфічних систем.

Завдання дослідження:

- проаналізувати і узагальнити теоретичні погляди на проблему невизначеності на основі вивчення і узагальнення праць зарубіжних та українських дослідників;
- довести доцільність введення в науковий тезаурус понять «системна» і «синергетична» стратегії поведінки людини в ситуаціях невизначеності:
- а результатами теоретичного моделювання визначити сутнісні ознаки цих стратегій;
- проаналізувати діагностичну базу проблеми невизначеності, виявити можливості її подальшого удосконалення (вибір конструктів, шкалювання, особливості інтерпретації емпіричних даних);
- проаналізувати особливості проекції вихідних теоретичних позицій в діяльності конкретної соціальної системи – системи вищої освіти.

Методи дослідження:

- теоретичний аналіз наукових джерел;
- порівняння та узагальнення підходів різних науковців до проблеми невизначеності;
- теоретичне моделювання для визначення стратегій поведінки людини в ситуаціях невизначеності;
- наукове спостереження для виявлення індивідуальних особливостей поведінки людини в ситуаціях невизначеності;
- опитування з метою апробації розробленої методики виявлення стратегії поведінки людини в ситуаціях невизначеності.

Результати. Як засвідчує досвід, сучасна системна методологія, аналізуючи і упорядковуючи на об'єктивному рівні процеси функціонування систем, не ігнорує того факту, що до їх складу входять люди, які самі, фактично, виступають в якості певних структурних елементів, функціонування яких підпорядковується вимогам системи. Але людина не може розглядатись виключно як об'єкт зовнішнього керування, вона здатна активно визначати власні цілі, протиставляти їх цілям системи, змінювати умови функціонування системи і навіть сприяти руйнуванню системи, яка вже склалась.

Якщо спроектувати принципи стабільності-нестабільності на відносини людини із світом, то найбільш доцільним стає розгляд життєдіяльності людини в двох аспектах;

- людина як частка системи, впливу якої підпорядковується реалізована нею активність;
- людина як системостворюючий фактор, коли вона підпорядковує діяльність системи своїй активності, визначаючи напрямки її подальшого розвитку навіть всупереч наявним умовам.

Перша, системна стратегія такого розгляду означає, що людина усвідомлює сутність системи, до складу якої вона входить, володіючи інформацією, яка необхідна для здійснення продуктивної адаптації до її складу та розуміючи функції системи і своє місце в їх виконанні, спрямовує свою активність відповідно до вимог, які визначаються на більш високих рівнях ієрархії системи.

Друга, синергетична стратегія означає, що людина сприймає себе та свою діяльність як важливий фактор розвитку системи, вона здатна діяти в умовах неповної інформації щодо подій, які відбуваються; може йти проти існуючого порядку шляхом прийняття нестандартних рішень, спираючись не на діючі внутрішньосистемні закони, а на перспективи, що відкриваються при їх порушенні.

Реалізація тієї чи іншої стратегії в життєдіяльності людини, в свою чергу, може розглядатись на двох рівнях:

- 1) виборі способу поведінки людини в певній ситуації;
- 2) прийнятті домінуючої стратегії як основи своєї життєдіяльності.

При цьому вибір і реалізація тієї або іншої стратегії буде обумовлюватися не тільки самою людиною (суб'єктивний фактор), а і характером ситуації або загальними обставинами життя, первинно незалежними від волі самої людини (об'єктивний фактор). Разом з тим спільною умовою реалізації конкретних дій на обох рівнях є наявність так званої невизначеності. Саме здатність людини жити в умовах глобальної і тотальної невизначеності сьогодні виступає важливою якістю особистості, забезпечуючи конструктивність і успішність її реалізації у

сучасному суспільстві на всіх рівнях: міжособистісному, соціальному, професійному та буденному.

В об'єктивному сенсі невизначеність найчастіше визначають як:

- наявність декількох тенденцій розвитку подій, розвиток і результати кожної з яких мають рівновірогідний характер;
- виникнення принципово нової ситуації, сутність якої ще невідома;
- прояв полідетермінованості ситуації, коли важко виявити чіткі каузальні зв'язки, визначити основні і другорядні причинно-наслідкові відносини:
- відсутність чітких критеріїв оцінки ефективності діяльності і очікуваних результатів;
- складний характер відносин між прийняттям рішень, вибором способів їх реалізації, отриманням результатів та розподіленістю їх у часі.

У суб'єктивному сенсі під невизначеністю розуміється ситуація, в якій перед людиною встає необхідність здійснити власний вибір з декількох рівноймовірних альтернатив, але відсутні:

- необхідна для цього інформація про сутність цього явища, потенційно можливі способи вирішення проблеми, що виникла;
- розуміння наявності необхідних і достатніх для вирішення проблеми ресурсів, як об'єктивних (матеріальні, фінансові, організаційні), так і суб'єктивних (здатність людини активно включитись у відповідну діяльність, наявність необхідних компетентностей, психологічна готовність, впевненість в успіху, відповідальність за впровадження прийнятого рішення);
- чіткі орієнтири щодо цінності цієї ситуації і успішності її вирішення для самої людини, тобто відсутня відповідна мотивація;
- чітке уявлення про результати, які вона хоче отримати.

Таким чином, смислове наповнення терміну «невизначеність» у психологічному ракурсі не є однозначним. Як засвідчує досвід, воно може відображувати певний негативний аспект, оскільки фіксує увагу на виникненні у людини почуття невпевненості. Тоді епіцентр розгляду ситуації невизначеності зміщується у минуле, коли людина усвідомлює, що наявних у неї ресурсів, сформованих у попередньому досвіді, не вистачає для вирішення певної життєвої проблеми, внаслідок чого у неї може виникнути відчуття власної недосконалості. З іншого боку, це безумовно позитивний аспект, який дозволяє розглядати ситуацію з точки зору наявного у людини спектру рівнозначущих можливостей, серед яких вона повинна обрати собі таку, що, як правило, буде пов'язана з певним ризиком, адже смисловим центром такої ситуації для людини стає той бажаний результат, який вона може отримати в майбутньому. Тому вона відчуває в ситуації невизначеності певний азарт, бачить можливості для своєї реалізації, втілення і задоволення життєво значущих потреб, досягнення об'єктивно і суб'єктивно значущих цілей. Нарешті, важливою характеристикою ситуації стає наявність у людини відповідних цілей, бажання вирішити ситуацію. В той же час порушення цілепокладання може стати вагомою причиною для блокування активності, виникнення різного роду бар'єрів, що гальмують дії.

Психологи, таким чином, в свою чергу основну увагу зосереджують на розгляді відповідного явища на рівні людини, її здатності вирішувати проблеми власної життєдіяльності, успішність і благополуччя якої значною мірою залежать від її здатності справлятися з невизначеністю свого буття - толерантності до невизначеності (ТН), що розглядається як біполярний вимір, на одному полюсі якого знаходиться толерантність до невизначеності, а на іншому – інтолерантність як нездатність переносити невизначеність (ІТН). Люди, що толерантні до невизначеності, спокійно ставляться до нечітко сформульованих ідей, невизначених стимулів і ситуацій і навіть прагнуть до них, сприймаючи це як умову для продукування креативного рішення. Люди, що нездатні переносити невизначеність, уникають невизначених ситуацій і реагують на них стресом, діючи метушливо і різко (Norton, 1975; Zenasni & Lubart, 2001).

В якості базового поняття ми будемо розуміти толерантність до невизначеності як якість особистості, що визначає здатність людини позитивно реагувати на ситуації невизначеності, діяти в умовах нечітко визначених цілей і завдань, неповної наявності вихідної інформації, долати її недостатність власними активними діями.

Дослідником О.В. Тичинським були виділені і охарактеризовані наступні види невизначеності:

- перспективна невизначеність, що виникає внаслідок появи непередбачених факторів, які впливають на хід і ефективність функціонування досліджуваних об'єктів (процесів), при цьому сам досліджуваний об'єкт недостатньо вивчений;

ПСИХОЛОГІЯ

- ретроспективна невизначеність, що пов'язана з відсутністю інформації про поведінку об'єкту, який вивчається, в минулому. При цьому або можливий перехід до ситуацій невизначеності чи ризику, або такий перехід принципово неможливий;

- технічна невизначеність, що є наслідком неможливості передбачення точних результатів рішень, які приймаються;

- стохастична невизначеність, що вступає результатом вірогідного (стохастичного) характеру досліджуваних процесів і явищ. У цьому випадку можливі наступні три випадки: а) є надійна статистична інформація; б) відомо, що ситуація стохастична, але необхідної статистичної інформації для оцінки її ймовірнісних характеристик немає; в) висловлюється лише гіпотеза про стохастичний характер процесів і явищ, які вивчаються, що вимагає перевірки;

- невизначеність стану природи., що пов'язана з повним чи частковим незнанням природних умов, при яких прийдеться приймати рішення;

- невизначеність цілеспрямованої протидії, що зустрічається в ситуації конфлікту двох або більше сторін, коли кожна сторона не має відомостей чи володіє неповною або неточною інформацією про мотиви і характер поведінки протидіючих сторін;

- невизначеність цілей, що пов'язана з неоднозначністю, а інколи і неможливістю вибору єдиної цілі при прийнятті рішення;

- невизначеність умов, що виникає при недостатності чи повній відсутності інформації про умови, в яких приймаються рішення;

- лінгвістична (сміслова) невизначеність, коли при аналізі процесів, явищ, об'єктів використовується вербальний (описовий) підхід і відповідні моделі. Відмінною ознакою цього підходу є широке використання з математичної точки зору недостатньо точно описаних термінів, понять та словосполучень, у зв'язку з чим необхідне відповідне урахування лінгвістичної невизначеності як основної властивості таких систем;

- невизначеність дій, коли відсутня однозначність при виборі рішень, але можливі наступні випадки: а) мета єдина (цільова функція одна), необхідно визначити серед всіх допустимих рішень найкраще; б) цілей декілька, у цьому випадку проблема не завжди зводиться до рішення однієї екстремальної задачі; в) цілі (одна чи декілька) враховані в обмеженнях; г) виникає проблема знаходження якого-небудь елемента з фіксованої множини, вибору в певному сенсі гарного елемента з цієї множини (Семиченко, & Артюшина, 2019).

Незважаючи на те, що дана класифікація була здійснена на базі соціально-економічної сфери, закладені в ній критерії виділення окремих видів визначеностей можуть бути екстрапольовані і на інші сфери, а саме, психологічну. Так, продуктивним виявилось її використання при розгляді психологічних проблем вищої школи, де було схарактеризовано різноманітні прояви невизначеності в освітніх ситуаціях (Семиченко, & Артюшина, 2019).

Для подальшого розгляду проблеми звернемося до розгляду найбільш розповсюджених методик діагностування здатності людини до діяльності в умовах невизначеності. Доведено, що на сьогодні існує більше двадцяти методик, які вимірюють різні аспекти толерантності до невизначеності.

Одним з найпоширеніших опитувальників, який часто використовується, є «Шкала толерантності/інтолерантності до двозначності» дослідника С. Баднера (Баднер, 1962), що містить три субшкали: новизна, складність, нерозв'язність. Тест толерантності до двозначності (АТ – 20) дослідника А. Макдональда (Макдональд, 1970) містить шкалу толерантності до двозначності. Вчений Р. Нортон (Нортон, 1975) запропонував опитувальник толерантності до невизначеності (МАТ – 50), де представлена ним шкала толерантності до невизначеності має вісім компонентів: філософське ставлення, міжособистісна комунікація, уявлення про суспільство, робоча сфера, вирішення проблем, соціальна сфера, сфера звичок, сфера мистецтва. Дослідник ВіганоЛа Роса (ВіганоЛа Роса, 1986) в своєму опитувальнику толерантності до невизначеності визначає такі субшкали, як толерантність до невизначеності, прагнення до безпеки та ризик. Дослідник Д. Маклейн (Маклейн, 1994) запропонував методику «Шкала загальної толерантності до невизначеності», в якій виділено наступні субшкали: ставлення до нового; ставлення до складних завдань: ставлення до невизначених ситуацій, надання переваги невизначеності та прийняття/неприйняття невизначеності. При цьому існують дві версії: базова MSTAT-1 (22 питань) і скорочена MSTAT-2 (13 питань). Дослідники Грего і Роджер (Грего, Роджер, 2001) ввели в науковий обіг «Шкалу відклику на невизначеність», у складі якої виділено такі субшкали: емоційна невизначеність; прагнення до змін; когнітивна невизначеність. У дослідженні вченого Л. Казанова (Казанова, 2019) шкала інтолерантності до невизначеності (IUS) містить субшкали:

неприйняття невизначеності; невизначеність загрозна; дистрес у ситуаціях невизначеності; контроль; нездатність діяти у ситуаціях невизначеності. Дослідник Карлетон (Карлетон, 2007) запропонував свою шкалу інтолерантності до невизначеності, коротка версія якої (IUS-12) виявляє такі показники, як прогностична та гнітюча тривога. Показники інтолерантності/толерантності розглядаються ним як чинники розвитку афективних розладів.

Для більш глибокого вивчення значної проблеми розглянемо більш детально зміст і структуру найбільш поширених методик. На сьогодні, як вже відмічалось раніше, першою і однією з найбільш розповсюджених є методика С. Баднера на визначення толерантності до невизначеності, у процесі виконання якої визначається ступінь прийняття людиною певних тверджень (абсолютно не згодний, не згодний, скоріше не згодний, не знаю, скоріше згодний, згодний, абсолютно згодний). Опитувальник містить 16 тверджень, у тому числі такі: «Спеціаліст, котрий не може надати чітку відповідь, не дуже багато знає.»; «Я б хотів пожити за кордоном певний час»; «Немає такої проблеми, яку неможливо вирішити»; «Люди, які підпорядкували своє життя розкладу, мабуть, позбавляють себе більшості радощів у житті»; «Хороша робота – це та, на якій завжди зрозуміло, що треба робити і як це треба робити»; «Звичне завжди більш привабливе, ніж невідоме», «Учителі і наставники, які нечітко формулюють завдання, надають шанс проявити ініціативу і оригінальність»; «Більшість з найбільш важливих рішень засновані на неповній інформації» і т.ін. За результатами підрахунків набраних балів визначаються показники за наступними критеріями: новизна, складність, невирішуваність, а також загальний показник толерантності/інтолерантності до невизначеності.

На основі запропонованої дослідником С.Баднером методики Т.Корниловою була запропонована його модифікація – опитувальник толерантності/інтолерантності до невизначеності (НОТН), в якому: було використано більшу кількість тверджень з оригіналу, водночас їх список був розширений – з 16 до 33; введено твердження, які стосувались більш широких сфер життя людини, і щодо деяких позицій було введено альтернативні твердження. Разом з тим ця адаптація не розширила діапазон діагностичних можливостей методики, за результатами якої підрахунок балів відбувався тільки за трьома факторами (шкалами): (толерантність до невизначеності, інтолерантність і міжособистісна інтолерантність до невизначеності. Тобто, якщо в методиці С.Баднера інтолерантність розглядалась за принципом полярності, знаходячись на одній смисловій вісі, то в даному варіанті показники толерантності та інтолерантності розглядались як дві відносно незалежні змінні.

Таким чином, проведений науковий аналіз проблеми невизначеності дозволив зробити наступні висновки:

- толерантність до невизначеності тлумачиться як генералізована особистісна властивість, що означає прагнення до новизни і оригінальності, готовність йти новими шляхами і надавати перевагу більш складним задачам, мати можливість приймати самостійні рішення і виходити за межі прийнятих обмежень;

- інтолерантність до невизначеності розглядається як прагнення людини до ясності, упорядкованості у всьому і неприйняття невизначеності, впевненість у головній ролі правил і принципів, дихотомічному розподілі правильних чи неправильних способів, думок і цінностей;

- міжособистісна інтолерантність до невизначеності означає прагнення особистості до ясності і контролю міжособистісних відносин з іншими людьми, тобто вважається, що ця шкала відповідає критеріям нестійкості, монологічності і статичності у відносинах. В цьому разі цей критерій виступає в якості ще одного самостійного конструкта, фактично відділеного від загального показника толерантності.

Прикладом ще однієї спроби виявити особливості поведінки людини в ситуаціях невизначеності є тест-опитувальник «Толерантність до невизначеності», в якому оцінка кожного питання здійснюється за шкалою від 1 до 5, де 1 – не погоджуюсь, це зовсім не по мене; 5 – цілком згодний, це повністю характеризує мене. Для оцінювання надається перелік, який складається з 27 питань, у тому числі в таких формулюваннях: «Через невизначеність я утримую себе від конкретних кроків у житті»; «Якщо людина в чомусь невпевнена, отже, вона недостатньо організована»: «Моє життя стає непереносимим через невизначеність», «Коли я не знаю, що буде завтра – мій мозок не може розслабитись», «При невизначеності я стаю тривожним, неспокійним, вхожу в стан стресу», «Непередбачувані обставини збивають мене з толку», «Маленька непередбачена подія може зіпсувати все навіть при самому чіткому плануванні» і т.ін. За результатами оцінювання визначається загальна сума балів, яка ділиться на наступні рівні: невизначеність – як зона індивідуального комфорту; невизначеність як причина виникнення

ПСИХОЛОГІЯ

стресу, невизначеність як сильний стрес і сильний дискомфорт. З характеру тверджень чітко видно, що ця методика містить лише показники інтолерантності, тобто дезадаптивного впливу на людину ситуацій невизначеності.

Порівняння цих методик показало, що зміст тих тверджень, що використовуються, є достатньо однотиповим, хоча дещо відрізняється за формою. Тому виникає пропозиція – об'єднати їх смислові конструкти з метою розробки більш об'ємної методики, яка зможе охопити різні ракурси поведінки людини в ситуаціях невизначеності, залучивши до аналізу більшу кількість субшкал.

Проведений теоретичний аналіз і розгляд найбільш поширених методик діагностування дозволив зробити такі узагальнення:

- наявний діагностичний інструментарій більше зорієнтований на визначення загальних показників толерантності/інтолерантності до невизначеності і не надає відповідей на таке актуальне питання: толерантність до невизначеності є генералізованою стійкою рисою особистості, чи проявляється по-різному в різних сферах життя?

- не отримано відповіді на питання: загальні показники толерантності або інтолерантності до невизначеності являють собою відносно незалежні утворення, чи являють собою цілісну, однорідну поведінкову стратегію, яка певним чином поєднує в собі обидві тенденції на основі створення певного індивідуального балансу між ними?

- певні питання сформульовані досить категорично, в переліку тверджень відсутні твердження невизначеностей, що відповідають протилежній точці зору;

- У змісті цих методик не відображені і не діагностуються види невизначеностей або сфери життя, в яких виникають ситуації невизначеності.

Ще однією широко відомою методикою є запропонована дослідником Д.Мак Лейном шкала оцінки толерантності до невизначеності, яка дозволяє оцінювати поведінку людини відносно трьох типів стимулів (нові, складні і невизначені), що розглядаються за двома видами: відторгання, уникнення – і переважання, залучення. Фактично ця методика надає можливість оцінити ставлення людини до невизначених ситуацій в максимально узагальненому вигляді, без прив'язки до конкретних ситуацій (McLain, 1993).

Певною мірою подолано обмежень попередніх методик у запропонованій дослідником Нортоном шкалі толерантності до невизначеності (MAT-50), яка базується на виділенні автором базових ознак невизначеності, до яких він відніс такі критерії, як багатозначність, розпливчастість, вірогіднісний характер, відсутність структури, недостатність інформації, невпевненість, неузгодженість, неясність.

Виходячи з окреслених дослідником Нортоном базових ознак невизначеності, розглянемо їх більш детально в об'єктивному і суб'єктивному вимірах (Norton, 1975):

1. Багатозначність, що представлена в таких випадках, коли стимул або ситуація мають два і більше значення (об'єктивно – з точки зору суспільної або функціональної значущості, суб'єктивно – з точки зору людини).

2. Розпливчастість, неповнота та фрагментарність проявляється в об'єктивному значенні як неупорядкованість відносин всередині системи, в яку включена людина; представленість тільки частки її складу, несформованість критеріїв оцінки подій в суспільстві: в суб'єктивному - відсутність у людини чітких орієнтирів і критеріїв оцінки подій.

3. Вірогіднісний характер стимулів або ситуацій, відмова від сприймання і оцінки подій як чітко пов'язаних каузальними залежностями, що вимагає відходу від жорстких, лінійних причинно-наслідкових залежностей, розуміння і пошук нелінійних багатофакторних впливів багатьох незалежних змінних на будь-яку залежну змінну. в межах конкретної ситуації.

4. Відсутність структури, або взагалі неструктурованість. Об'єктивно це проявляється як неупорядкованість ситуації як певної системи, відсутність в її складі єдності елементів, їх слабка взаємопов'язаність.

5. Недостатність інформації. В об'єктивному плані це може бути представлено як виникнення ситуацій, які ще не знайшли свого достатнього відображення в науковому або практичному ракурсах. В суб'єктивному ракурсі це означає, що відповідна інформація відсутня у людини в момент її зіткнення з певними незрозумілими для неї обставинами.

6. Невпевненість як суто суб'єктивна ознака, що засвідчує відсутність у людини впевненості у вдалому вирішенні ситуації; достатності своїх ресурсів і можливостей; здатності приймати і реалізувати правильне рішення. Невпевненість може також обумовлюватись тим, що людина не

знає, який резонанс отримає її діяльність у більш широкому контексті – міжособистісних і соціальних очікуваннях.

7. Неузгодженість, суперечливість засвідчують наявність в структурі ситуації протилежних тенденцій, одночасно діючих факторів. Така тенденція може виникати і тоді, коли об'єктивна і суб'єктивна складові вступають між собою у конфлікт, протистоять один одному.

8. Неясність – як незрозумілість ситуації для людини, від якої очікується її вирішення: сутності ситуації, її вираження на вербальному рівні (визначення понятійного апарату, необхідного для фіксації її сутнісних ознак), відсутність досвіду вирішення подібних ситуацій в минулому.

Повертаючись до запропонованого дослідником С. Нортоном опитувальника, відмітимо, що він складається з 61 твердження, які згруповані у вісім субшкал, що відповідають восьми життєвим сферам. Кожна субшкала призначена для виявлення толерантності до невизначеності у відповідній сфері. Оцінка відбувається по 7-бальній шкалі – від «абсолютно згоден» до «абсолютно незгоден». Визначається позиція людини на двуполосному розподілі показників: від інтолерантності (мала кількість балів) і толерантності (велика кількість набраних балів).

Виділені дослідником С.Нортоном сфери життєдіяльності диференціюються таким чином:

1. Філософія. Ця субшкала відображує загальні переконання відносно невизначеності і прагнення до визначеності. Дана шкала містить 7 тверджень: «У цьому світі неможна досягти успіху, якщо не притримуватись деяких основних правил», «Чим більш чітко певні правила визначені в суспільстві, тим краще», «Мені подобається визначеність, яку надає постійний контроль над собою» і т.п.

2. Міжособистісна комунікація, Цю субшкалу створюють п'ять тверджень, що відображають особливості взаємодії з людьми і відображення невизначеності у поведінці інших людей. Зміст цієї шкали створюють такі твердження, як: «Мене дратує, коли люди уникають відповіді на моє питання, задаючи своє питання», «Я визнаю за краще говорити людям те, що я про них думаю, навіть якщо це їх зачіпляє, ніж тримати свої думки при собі».

3. Публічний образ. Ця субшкала містить чотири твердження, які відображують сумніви відносно того, яке враження людина надає для інших людей: «Якби б у різних моїх близьких друзів були суперечливі думки про мене, мене б це непокоїло», «Я відчуваю непокоєння, коли не знаю, як незнайомі люди на мене реагують».

4. Робоча сфера, включає п'ять тверджень, що відображують ставлення, поведінку і переконання, які стосуються невизначеності у професійній сфері: «Я дуже погано справляюсь з роботою кожен раз, коли у процесі її виконання не вистачає комунікації»; «Я дуже нервую, якщо відчуваю невизначеність відносно своїх робочих обов'язків».

5. Рішення проблеми. Ця субшкала відображує особливості поведінки і ставлення до ситуацій прийняття рішень і рішення проблем: «Вирішуючи проблему в групі, завжди краще робити це послідовно і методично», «Я відчуваю себе дуже некомфортно в ситуації прийняття рішення, коли недостатньо інформації для розгляду проблеми», «Складні проблеми привертають мене, тільки якщо у мене є ясне уявлення про їх загальні масштаби».

6. Соціальна сфера. Виявляє ставлення до невизначеності в ситуаціях соціальної взаємодії і спілкування з групою людей, складаючись з дев'яти тверджень: «Мені більш за все подобаються вечірки, на яких я знаю більшу частину людей», «Я дуже хвилююсь, коли знаходжусь в соціальній ситуації, в яку я залучений і яку не можу контролювати», «Будь-який раз, коли я йду куди-небудь веселитись, мені подобається мати хоча б смутне уявлення про мету».

7. Звички. Тринадцять тверджень, що складають цю субшкалу, відображують прагнення до визначеності, а також відношення до невизначеності і поведінку в широкому колі повсякденних ситуацій: «Мені подобається заздалегідь знати, що буде на вечерю», «Перед виходом з дому я завжди перевіряю, як я виглядаю, щоб переконатись, що я виглядаю добре».

8. Мистецтво. Субшкала містить дев'ять пунктів, що відображують ставлення до невизначеності, яка представлена в різних видах мистецтва: «Невизначені та імпресіоністські картини привертають мене більше, ніж реалістичні», «Мені подобаються фільми або історії з закритим фіналом», «Вірш ніколи не повинен містити парадокси і суперечності».

Вважається, що перевагою даної методики є охоплення широкого кола ситуацій, в яких проявляється толерантність до невизначеності, можливості оцінити її прояви в різноманітних контекстах і типах ситуацій. Разом з тим, з нашої точки зору, в даній методиці багато уваги приділено соціальному ракурсу розгляду (міжособистісна комунікація, публічний образ, соціальна взаємодія) і значно менше аналізуються такі ознаки, які залучені в процес прийняття рішень щодо

ПСИХОЛОГІЯ

розвитку складних, неоднозначних ситуацій. Багато конструктів, що використано автором, дуже віддалено пов'язані з проблемою невизначеності.

Виходячи із зроблених на етапі розгляду проблеми невизначеності висновків, було зосереджено науковий пошук на таких аспектах:

- Сформулювати твердження як вираження альтернативних думок, одна з яких відповідає системній (чіткій, упорядкованій, організованій, стійкій, прагнучій до повної визначеності, а інша – синергетичній (гнучкій, динамічній, мобільній, самокерованій) стратегіям поведінки.

- Врахувати ті основні сфери життєдіяльності, в яких можуть виникати ситуації невизначеності, уточнити критерії оцінювання відповідних проявів.

- Розробити алгоритм розрахунку відповідних показників за допомогою рівнів (за традиційної схемою - високий, середній, низький) та метарівнів (ступінь упорядкування стратегій – гармонійна, суперечлива, конфліктна).

Для визначення тих смислових конструктів, які можна використати в якості індикаторів толерантності/інтолерантності до невизначеності, було обрано найбільш чутливі до цієї проблеми формулювання, які були запропоновані авторами вже наведених методик. В той же час відносно кожної позиції надано протилежні конструкти, що дозволить досліджуваному здійснити більш усвідомлений вибір, який відповідає привабливій для нього індивідуальній стратегії.

Авторами було визначено 44 позиції, які склали тест опитувальника, а також виділено 9 субшкал.

Нижче наведемо приклади смислових конструктів, обраних для визначення індивідуальних стратегій поведінки в ситуаціях невизначеності, (надано їх умовні номери в загальному тексті) та їх розподіл за субшкалами.

Шкала 1. Порядок життя (містить 5 позицій). Прикладі відповідей:

3. А) Мені хотілось би жити в суспільстві, де все впорядковано, треба лише виконувати чітко визначені правила життя.

Б) Мені більше сподобалося б жити у суспільстві, в якому життя ще недостатньо упорядковане, що надає більше можливостей проявляти свою ініціативу.

6. А) Я намагаюсь притримуватись чітко визначеного порядку життя. **Б)** Я люблю, коли в моєму житті виникають неочікувані ситуації, саме вони приносять гостроту відчуттів в життя.

36. А) Не терплю невпорядкованості, намагаюсь все «укладати» в узгоджені норми і правила.

Б) Ніколи не прагнув до повної впорядкованості, притримуюсь принципу, що в хаосі можуть народжуватись цікаві ідеї.

Шкала 2. Тактика вирішення ситуацій (5 позицій). Приклади:

2. А) Виконуючи певне завдання, я чітко притримуюсь вихідних позицій, інструкцій, стандартів.

Б) Я більше люблю відступати від заданого, тільки так можна забезпечити подальший розвиток.

33. А) Надаю перевагу реагуванню на ситуацію гнучко і спонтанно.

Б) Надаю перевагу реагувати на ситуацію виважено і обережно.

Шкала 3. Бажаний характер ситуації (5 позицій). Приклади:

4. А) Надаю перевагу вирішенню проблем, відносно яких можна чітко визначити кінцеві результати.

Б) Мене більше цікавлять вирішення проблем, відносно яких ще не має прогнозів, чого слід очікувати.

26. А) У довготривалій перспективі досягти більшого можливо скоріше вирішуючи маленькі і прості проблеми, ніж великі і складні.

Б) Вирішуючи маленькі і прості проблеми, не можна досягти помітного успіху в житті.

Шкала 4. Відносини з іншими (4 позиції). Приклади:

10. А) Я надаю перевагу спілкуванню з обмеженим колом перевірених на порядність і відданість людей.

Б) Мене більше цікавлять нові знайомі, з кожним з них розширюються мої знання про людство в цілому.

11. А) Коли я навчався, мені більше подобались педагоги, які надавали чіткі завдання, інструкції до порядку їх виконання і очікувані результати.

Б) Мені більше подобались педагоги, які ставили проблемні запитання і надавали учням можливість проявити свою ініціативу і здатність до творчості.

14. А) Я надаю перевагу роботі з керівником, який надає мені чіткі вказівки, як виконати доручене.

Б) Я надаю перевагу роботі з керівником, який залишає мені простір для прийняття самостійних рішень, проявів ініціативи і творчості.

Шкала 5. Еталони оцінки ситуації (7 позицій). Приклади:

8. А) Мій ідеал життя – коли все, що тебе оточує, звичне і упорядковане.

Б) Мій ідеал життя - коли кожен хвилину можна очікувати щось незнайоме, на чому можна більш успішно тренувати свою здатність долати труднощі і виходити переможцем.

20. А) Між правильним і неправильним існують чіткі межі.

Б) Життя настільки складне, що не містить чітких відмінностей між правильним і неправильним: те, що одна людина може вважати правильним, може сприйматись іншою людиною як неправильне.

40. А) У кожного правила є виключення, на які ці правила не розповсюджуються.

Б) Якщо у правила виявили виключення, це свідчить про те, що само правило не було до кінця опрацьованим.

Шкала 6. Динамізм, часові обмеження (4 позиції). Приклади:

12. А) Я швидко орієнтуюсь в ситуації, часто приймаю спонтанні рішення, не залякуючи себе тим, що воно може виявитись не зовсім вдалим.

Б) Опинившись в складній ситуації, я довго обдумую можливі способи її вирішення та можливі негативні наслідки.

30. А) Мені подобається, коли є час для прийняття рішення і ретельної підготовки до його виконання.

Б) Чим більше часу на підготовку, тим вище небезпека затягнути прийняття рішення, тут інтуїція може виявитись більш ефективною, чим довготривалі роздуми.

Шкала 7. Готовність ризикувати (5 позицій). Приклади:

31. А) Я надаю перевагу прийняттю рішення обережно, з максимальним врахуванням всіх обставин.

Б) Всіх обставин дуже важко врахувати, треба усвідомлювати, що завжди є певний ризик, коли приймаєш відповідне рішення.

32. А) Людина, яка схильна вирішувати проблеми послідовно, просуваючись крок за кроком, має більше шансів отримати високий результат, ніж людина, яка більше сподівається на вдачу і щасливий випадок.

Б) Людина, яка не боїться ризикувати, скоріше може досягти високих результатів, ніж та, що проявляє обережність.

Шкала 8. Характер емоційного реагування (4 позиції). Приклади:

22. А) Опинившись в ситуації невизначеності, я завжди хвилююся, тому що боюсь зробити помилку, не знайти рішення.

Б) Якщо я зразу не розумію ситуацію, то сприймаю це як виклик, перевірка моїх сил, і навіть радію, що у мене є така можливість.

42. А) Якщо я стикаюсь з ситуацією, якої не можу зразу зрозуміти, це викликає у мене тривогу і навіть страх, що не зможу її вирішити.

Б) Якщо я стикаюсь з ситуацією, сутність якої можу зрозуміти, це викликає у мене інтерес і бажання апробувати свої сили і можливості.

Шкала 9. Прагнення до новизни (5 позицій). Приклади:

25. А) Я люблю занурюватись у пошук і реалізовувати в своїй діяльності нові ідеї, навіть якщо пізніше буде виявлено, що я попросту втратив час.

Б) Я з недовірою ставлюся до нових ідей і намагаюсь уникнути впливу людей, які прагнуть реформувати щось в тих системах, які працюють стабільно.

37. А) Мене більше приваблюють вже апробовані, прості і зрозумілі правила і техніки, які можна безпосередньо реалізовувати на практиці.

Б) Нові, незвичні ідеї мене приваблюють більше, ніж прості, які легко реалізувати на практиці.

39. А) У будь-якій ситуації я шукаю щось нове, незвичне навіть в тому, що, здавалось би, давно всім відоме.

ПСИХОЛОГІЯ

Б) Я не дозволяю собі відволікатись на щось, обмежую свою цікавість, зосереджуюсь на основному, бо інакше рішення не знайдеш ніколи.

Для розкриття процедури проведення і оцінки результатів надамо взірець опитувального листа з відповідями учасниці дослідження – студентки 4 курсу Національного авіаційного університету (табл. 1).

Таблиця 1.

Приклад заповненого опитувального листа учасницею дослідження (варіанти відповідей)

Опитувальний лист								
1б	6б	11б	16б	21б	26б	31б	36б	41б
2б	7б	12а	17б	22б	27а	32б	37а	42б
3а	8а	13а	18а	23а	28б	33а	38б	43а
4б	9а	14б	19б	24а	29а	34б	39а	44б
5а	10а	15б	20б	25б	30б	35а	40а	

Після підрахунку кількості відповідей (результатів, наданих студенткою), будується узагальнена таблиця:

Таблиця 2

Диференціація варіантів відповідей за окремими шкалами

	Показники інтолерантності	Показники толерантності	Коефіцієнт толерантності
Шкала 1. Порядок життя			
Кількість відповідей	3	2	0,4
Шкала 2. Тактика вирішення ситуацій			
Кількість відповідей	1	4	0,8
Шкала 3. Бажаний характер ситуації			
Кількість відповідей	0	5	1,0
Шкала 4. Відносини з іншими			
Кількість відповідей	2	2	0,5
Шкала 5. Еталони оцінки ситуації			
Кількість відповідей	2	5	0,7
Шкала 6. Динамізм, часові обмеження			
Кількість відповідей	1	3	0,75
Шкала 7. Готовність ризикувати			
Кількість відповідей	2	3	0,5
Шкала 8. Емоційне реагування			
Кількість відповідей	0	4	1,0
Шкала 9. Новизна.			
Кількість відповідей	0	5	1,0
10. Загальний показник			
Кількість відповідей	11	33	0,75

На основі отриманих результатів можна зробити такі висновки щодо індивідуальних особливостей поведінки даної учасниці дослідження:

- хоча явно домінує синергетична стратегія поведінки в ситуаціях невизначеності, є певний баланс між проявами схильності до упорядкування і орієнтацію на творчість та спонтанність. Особливо це стосується показника шкали «Порядок життя», адже, незважаючи на повагу до невизначеності, респондента хоче мати гарантії стабільності на рівні життя в цілому;

- більш високі прояви толерантності до невизначеності спостерігаються за шкалами, що характеризують ситуативну активність: тактику вирішення ситуацій, бажаний характер ситуацій, еталони оцінки ситуацій, що реалізуються на основі пошуку способів подолання обмежуючих факторів. Найбільше студентку приваблює новизна ситуацій, а сама ж невизначеність розглядається як джерело виникнення позитивних емоцій. Готовність до ризику поєднується з певною обережністю;

- водночас слід відмітити високий показник схильності до прийняття недостатньо опрацьованих рішень, сподівання на щасливий випадок.

Отримані дані засвідчують, що знаходження людини в ситуації невизначеності не є цілком однорідним. Так, відносно учасниці, чії дані представлені вище, можна зробити висновок як про її достатньо високу здатність діяти в ситуаціях невизначеності, так і про готовність підпорядковуватись певним правилам. Тобто, в її оцінювальній системі відсутнє протистояння прагнення до упорядкування і прагнення до творчості. Разом з тим жорстке впровадження в її житті нормативних вимог, блокування можливостей проявити творчість може супроводжуватись психологічними проблемами, починаючи із спроби противитись зовнішнім впливам і до розчарування та раннього емоційного вигорання.

Безумовно, в даному дослідженні, яке має пошуковий характер, зроблено лише перші спроби удосконалити методичну базу діагностики такої важливої психологічної риси людини, як здатність конструктивно діяти в ситуаціях невизначеності. Особливе значення це отримує в сучасному світі, який породжує безліч таких ситуацій. Проведення відповідних обстежень мало б велике значення для процедур професійної орієнтації і особливо професійного відбору, визначення способів надання психологічної допомоги людям, які потрапили в складні, незалежні від них умови життєдіяльності.

Пілотажна апробація запропонованої серії смислових конструктів показала, що у респондентів не виникало проблем при відповідях на питання; вони чітко розуміли зміст запропонованих тверджень, а надання для вибору двох альтернатив дозволило більш точно робити відповідний вибір. На наступному етапі нами буде продовжено апробацію цієї методики, здійснено процедури її валідації.

Таким чином, в даному дослідженні нами було представлено результати розгляду проблеми невизначеності і в більш практичному контексті. Як вже підкреслювалося раніше, сьогодні спостерігається відмова науковців від розгляду толерантності до невизначеності як стійкої, незмінної риси особистості; все більше уваги приділяється формуванню толерантності до невизначеності як необхідного елементу життя сучасної людини.

Так, все більше уваги приділяється завданню формування толерантності до невизначеності в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців, адже саме їм після закінчення закладу вищої освіти доведеться вирішувати найскладніші життєві і професійні ситуації. Разом з тим, майбутні фахівці не завжди мають можливість сформулювати таку важливу здатність, як готовність до конструктивного подолання ситуацій невизначеності протягом життя. Адже сам процес навчання організований таким чином, щоби кожен студент здійснив перехід від вихідної когнітивної невизначеності (недостатність або відсутність знань про предмет навчання і нечіткі уявлення про зміст і функції майбутньої професійної діяльності) – до визначеності (сукупності компетентностей, які він повинен засвоїти). (Семиченко, Артюшина, 2019). Тобто, об'єктивно навчальний процес побудований таким чином, щоби подолати ситуації невизначеності шляхом надання студентам конкретної інформації щодо професійних вимог і завдань, надати їм нормативні засоби вирішення професійних проблем. Водночас, на суб'єктивному рівні, багато студентів стикаються з ситуаціями невизначеності на рівні життєдіяльності, кількість яких значно збільшилася останнім часом внаслідок глобальних проблем, що виникли в суспільстві і які вони часто змушені долати, не будучи до цього як психологічно, так і технологічно готовими.

Саме тому важливою складовою професійної підготовки повинно стати введення в освітній процес керованих викладачами ситуацій невизначеності, під час вирішення яких студенти зможуть отримувати досвід прийняття конструктивних рішень; подолання негативних емоцій і невпевненості в своїх діях; приймати на себе відповідальність за якість цих рішень та їх реалізацію; оволодівати еталонами оцінки власної активності. Ці ситуації повинні охоплювати широкий спектр професійних і життєвих подій, готуючи майбутніх фахівців до повноцінного включення в громадське і професійне життя.

Для реалізації цих завдань потрібно визначити певні вихідні позиції, що дозволять надати цьому напрямку роботи конструктивність. Для цього розглянемо критерії досягнення об'єктивної і суб'єктивної визначеності. Так, свідченням досягнення об'єктивної визначеності є: контроль за умовами і чинниками діяльності, розширення ракурсів їх розгляду, чітке виділення системи, в межах якої передбачається отримати найкращий ефект.

Свідченням досягнення суб'єктивної визначеності є: неперервне поповнення, розширення і упорядкування знань, гнучкість розгляду подій, напрацювання еталонів вирішення проблем, об'єктивна оцінка своєї здатності вирішити ситуацію, досягти бажаного результату, узагальнення

ПСИХОЛОГІЯ

власного досвіду вирішення аналогічних ситуацій у поєднанні з розвитком критичного мислення та готовністю до ризику, вміння структурувати інформацію за ступенем її значущості для вирішення проблеми.

Дискусія. Спираючись на представлені в даній статті загальні методологічні та методичні орієнтири, можна визначити напрямки роботи, які варто реалізувати у навчальному процесі з метою формування у студентів здатності ефективно діяти в ситуаціях життєвої і професії невизначеності:

1. Формування потреб в подоланні дефіциту інформації щодо вирішення конкретної ситуації, що передбачає і зворотній процес – подолання надлишкового характеру інформації, яка надається студентам поза прив'язаністю до конкретних ситуацій (тобто, навчальний процес містить велику кількість інформації, яка не стосується вирішення конкретних проблем, тоді як обмеженість часу навчання не завжди дозволяє розглядати весь спектр потенційно можливих життєвих і професійних ситуацій і їх різноманітних варіантів проявів).

2. Розширення діапазону засобів, які повинні бути засвоєні під час навчання (в системі вищої освіти більше уваги приділяється теоретичним питанням, ніж оволодінню широким спектром способів вирішення проблемних ситуацій (навичок, умінь, технік, технологій)).

3. Робота над цілепокладанням. (традиційно навчальний процес будується на чітко визначених викладачами завданнях, виконання яких передбачає їх відповідність ряду заданих нормативів. Це орієнтує діяльність студентів на виконання сформульованих без їх участі вимог, тоді як їх власна ініціатива часто може негативно оцінюватись викладачами).

4. Подолання фактичного ігнорування у навчальному процесі індивідуальних особливостей студентів, їх здатності діяти в умовах невизначеності, спираючись на власні ресурси (часто для самих студентів їх індивідуальні особливості є невизначеними, а діяльність відбувається або достатньо неупорядковано, дезорганізовано, стихійно, або підпорядковано виключно зовнішнім вимогам. Подолання цього можливе шляхом посилення уваги студентів до забезпечення процесів самопізнання і саморегуляції розвитку, тобто, формування аутопсихологічної компетентності, оволодіння засобами самодіагностики, самоконтролю за об'єктивністю самооцінки).

5. Оволодіння процедурами розгляду подій в контексті різних систем (здатність до самокерованої децентрації), які можуть, водночас, проектуватись на конкретну ситуацію з різних позицій (навчальної, соціальної, технічної, економічної, організаційної, безпекової, міжособистісної), здатність до виділення тієї базової системи, яка є актуальною для даної конкретної ситуації, коректне абстрагування від впливів, які надають другорядні відносно конкретної ситуації системи.

6. Формування у студентів розуміння того, що невизначеність завжди пов'язана з певним ризиком:

- неправильне тлумачення сутності проблеми, що вимагає рішення;
- непередбачуваність або хибне визначення кінцевого результату (результат неможливо досягти в принципі, він надмірний, не забезпечений наявними ресурсами, умови і засоби вирішення відсутні або недостатні, є небезпека впливу неочікуваних факторів);
- недостатність уваги до оволодіння студентами більш широким діапазоном умінь, навичок, алгоритмів дій;
- жорстка прив'язаність до типових методів роботи;
- нездатність побачити явище у контексті його представленості в різних системах (наприклад: професійної і побутової, особистісної і міжособистісної і т.ін.);
- ігнорування психологічного фактора, тобто готовності самої людини до дій в умовах невизначеності і здатності до ризику (розвиток емоційно-вольової сфери, спрямованості, еталонів оцінки ефективності своєї діяльності).

7. Процес підвищення готовності студентів до вирішення ситуацій невизначеності можна представити таким чином:

- визначення характеру мотивації людини, її прагнення включитись в ситуацію, «запуск» процесу прийняття рішення;
- блокування негативних емоцій (уникнути потенційно можливого ризику), подолання бажання вийти з ситуації;
- «ревізія» і мобілізація ресурсів;
- впевненість в тому, що проблема взагалі може бути вирішена;
- здатність диференціювати діючі чинники на провідні і другорядні;
- здатність до децентрації, до розгляду ситуації з різних позицій і ракурсів аналізу;

- прийняття рішення щодо напряму здійснення дій, спрямованих на вирішення проблеми;
- прийняття вірогіднісної оцінки ситуації і її розгортання в часі, збереження готовності до перегляду стратегії дій і тактики в процесі реалізації вибору;
- визнання потенційно можливого неуспіху не як трагедії або невдачі, а як способу отримання нового досвіду;
- регуляція власної схильності до певної стратегії і при необхідності здатність перейти на іншу;
- оцінка досягнутого результату в об'єктивному і суб'єктивному ракурсах, аналіз і узагальнення власного досвіду дій.

Висновки. Проведений теоретичний аналіз і результати пошукового експерименту дозволили зробити такі висновки.

1. Сучасна людина існує в світі невизначеностей, що обумовлює необхідність формування такої важливої властивості як толерантність до невизначеності.

2. Конструктивна поведінка людини в ситуаціях невизначеності може бути розглянута у вигляді певної стратегії:

- системної, яка обумовлена його входженням в певну систему, адаптуванням до її вимог, підпорядкуванням своєї активності загальносистемним цілям і функціям, що супроводжується певним обмеженням своєї суб'єктності;

- синергетичної, яка притаманна системам, здатним до самоорганізації, коли сама людина керує розвитком системи, завдає нові правила і умови її функціонування.

3. Виходячи з цих вихідних позицій, проаналізовано методичну базу досліджень поведінки і діяльності людини в ситуаціях невизначеності. На основі виділення основних смислових конструктів запропоновано методику на визначення індивідуальних стратегій поведінки в ситуаціях невизначеності, яка містить дев'ять субшквал.

4. Проведено пошуковий експеримент, який довів можливість отримання на основі даної методики важливих емпіричних даних, а, отже, перспективність подальшої роботи над її валідацією.

5. Проекція вихідної концептуальної ідеї про важливість виявлення індивідуальних стратегій поведінки людини в ситуаціях невизначеності на конкретну систему (в якості якої виступила система професійної підготовки майбутніх фахівців з вищою освітою) дозволила визначити напрямки і засоби відповідної роботи із студентами.

Безумовно, вирішення визначених завдань в системі професійної підготовки вимагає як суттєвого оновлення змісту і способів роботи з навчальним матеріалом з боку викладачів, так і формування у студентів готовності працювати в якісно новому режимі, який передбачає здатність гнучко поєднувати і системну, і синергетичну стратегії діяльності наслідком цього повинна стати готовність людини ефективно діяти в умовах невизначеності як базової ознаки сьогодишнього світопорядку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Корнилова, Т. В. (2014). Шкалы толерантности и интолерантности к неопределенности в модификации опросника С. Баднера. *Експериментальная психология*, 1, 92–110.

Семиченко, В.А., & Артюшина, К.Г. (2019). Проблема невизначеності у теорії та практиці вищої школи. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія*. 1 (16). 141-152.

Семиченко, В.А. (2016). Теоретико-методологічні проблеми сучасної психології. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія*. 2 (9). 141-152.

Budner, S. (1962). Intolerance of ambiguity as a personality variable. *Journal of Personality* 30 (1). 29-50.

McLain, D.L. (1993). The MSTAT-1: A new measure of an individual's tolerance for ambiguity. *Educational and Psychological Measurement*, 53 (1). 183-189.

Norton, R. W. (1975). Measurement of ambiguity tolerance. *Journal of Personality Assessment*, 39(6). 607-619.

REFERENCES

Kornilova, T. V. (2014). Shkaly tolerantnosti i intolerantnosti k neopredelennosti v modifikacii oprosnika S. Badnera [Scales of ambiguity tolerance and intolerance in the modification of S. Budner's questionnaire]. *Experimental Psychology*, 1, 92-110.

Semychenko, V.A., & Artiushyna, K.H. (2019). Problema nevyznachenosti u teorii ta praktytsi vyshchoi shkoly [The problem of ambiguity in the theory and practice of higher education]. *Proceedings of the National Aviation University. Series: Pedagogy. Psychology. 1(16)*. 141-152.

Semychenko, V. A. (2016). Teoretyko-metodolohichni problemy suchasnoi psykholohii [Theoretical and methodological problems of modern psychology]. *Proceedings of the National Aviation University. Series: Pedagogy. Psychology. 2(9)*. 141-152.

Budner, S. (1962). Intolerance of ambiguity as a personality variable. *Journal of Personality, 30(1)*. 29-50.

McLain, D. L. (1993). The MSTAT-1: A new measure of an individual's tolerance for ambiguity. *Educational and Psychological Measurement, 53(1)*. 183-189.

Norton, R. W. (1975). Measurement of ambiguity tolerance. *Journal of Personality Assessment, 39(6)*. 607-619.

E. Luzik, V. Semychenko, K. Artiushyna

AMBIGUITY IN METHODOLOGICAL AND METHODICAL PERSPECTIVES OF ANALYSIS: SUBJECTIVE AND OBJECTIVE DIMENSIONS

Abstract

*The article is devoted to the issue of determining the strategies of an individual's behavior in ambiguous situations. The **purpose** of the article is to analyze and outline the prospects for further deepening the methodological foundations and methodical basis for solving the problem of ambiguity in psychology and to reveal the features of their projection on the activities of higher education institutions as specific systems.*

*The study is based on using the following **methods**: theoretical analysis, comparison and generalization, theoretical modeling, observation, and survey.*

During the research, the expediency of considering human behavior in difficult life conditions was substantiated by two strategies: a systemic strategy, reflecting a person's tendency to act in conditions of stability, orderliness, and clear guidelines, and a synergistic strategy based on the readiness to make optimal decisions and take effective actions in conditions of ambiguity. Based on the theoretical analysis, the main characteristics of these strategies have been identified, and their organic relationship with such psychological characteristics of the individual as intolerance (when oriented towards the systemic strategy) and tolerance (when oriented towards a synergistic strategy) of ambiguity has been proved. The diagnostic base for identifying the indicators of tolerance/intolerance in psychology has been analyzed.

*The **results** of the study confirmed the expediency of using these two types of strategies to identify the features of human behavior in ambiguous situations. Based on the initial theoretical model, founded on the polarity principle, the individual indicators of tolerance and intolerance are considered not as qualitatively separate and relatively independent psychological traits of a person, but as a certain ratio along a continuum of potential values. The set of constructs that are involved in diagnosing a person's inclination to a certain strategy has been expanded and differentiated by scales. A specific example demonstrates what empirical indicators can be obtained in an applied study and how they can be interpreted.*

*The results of the study have led to **conclusions** about the nature and features of systemic and synergistic behavior strategies in ambiguous situations. These conclusions support the integration of these concepts into the scientific thesaurus and highlight the potential applications of related research topics and the proposed diagnostic methodology while investigating psychological issues of higher education and other social systems.*

Key words: *ambiguity as an organic feature of the life of a modern person, ambiguity tolerance/intolerance, systemic and synergistic behaviour strategies in situations, diagnostic methods of ambiguity tolerance.*